

La llegenda del Rescat de les Cent Donzelles

Albert Rumbo

Nascuda a Bagà, capital històrica de l'Alt Berguedà, amb el pas dels segles la llegenda del Rescat de les Cent Donzelles ha ampliat el seu àmbit d'irradiació, passant de ser una llegenda local a una narració de caire nacional. És per aquest motiu que la llegenda que ens ocupa ha esdevingut, sens dubte, la més popular i divulgada de les llegendes berguedanes (juntament amb la del Castell Encantat i les Bruixes del Pedraforca). En aquest sentit, fa molts anys que el Rescat de les Cent Donzelles figura en els llegendaris catalans, i molts segles (com a mínim d'ençà del segle XV) que els historiadors que es preocuparen de recollir les més glorioses gestes dels monarques i els nobles catalans l'inclouen en els seus treballs.

La llegenda

Aquesta narració es situa a l'any 1147, quan el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, organitzà una expedició per conquerir Almeria, aleshores centre i refugi de pirates musulmans. Entre els nobles catalans que participaren a l'expedició s'hi trobava Galceran de Pinós, fill i hereu dels senyors de Bagà, que n'era l'almirall. L'empresa fou un èxit, però el noble Pinós i un servidor seu, el cavaller de Sant Cerní, van ser fets presoners pels sarraïns i foren empresonats a Granada.

Els sarraïns, sabedors de la importància del personatge, demanaren per Galceran un rescat extraordinàriament carregós i exagerat: cent mil dobles d'or, cent draps de brocat d'or, cent cavalls blancs, cent vaques bragades i cent donzelles verges. El baró de Pinós vengué part del seu patrimoni per fer front al rescat del seu fill i en poc temps aconseguí recollir tot allò que els sarraïns li exigien amb una única excepció: les cent donzelles. Fou aleshores quan els seus súbdits li oferiren, amb gran recança, aportar les cent noies donzelles. Així la família que tenia tres filles n'aportà dues, la que en tenia dues, una, i es féu un sorteig entre diverses famílies que només en tenien una per veure a quina tocava formar part del rescat. Un cop aplegada la totalitat d'aquest, la comitiva es va dirigir a Salou, indret on seria embarcat cap a terra de sarraïns.

Amb tot, ja feia cinc anys que durava el captiveri de Galceran de Pinós, els mateixos que ell dirigia fervoroses pregàries a Sant Esteve, patró de Bagà. Un vespre, quan la comitiva feia nit a Tarragona, precisament la nit abans que el rescat embarqués cap a Salou, el sant es va aparèixer a Galceran i l'alliberà del seu empresonament. També el cavaller de Sant Cerní de Sull va ser alliberat pel patró de la seva

parròquia, Sant Genís. I de sobte, sense poder explicar com, a la matinada, ambdós es van trobar al mateix port de Salou.

Reconegut el lloc, s'encaminaren cap a Tarragona, topant-se a mig camí amb tot el seguici del rescat que es dirigia a Salou. Un cop reconeguts mútuament, amb gran goig varen tornar tots plegats a Tarragona, on Galceran regalà robes de color verd i vermell a totes les donzelles. Després de restar uns dies a Barcelona, a la cort de Ramon Berenguer IV, es dirigiren cap a Bagà. En el punt en què Galceran va veure el campanar de Sant Esteve, es posà de genollons i caminà d'aquesta manera fins a la mateixa església; les nafres ocasionades per dita acció li van impedir sortir de palau durant un any i mig.

Com a mostra d'agraïment va fer lliures de remença totes les dones que nasquessin des d'aquell moment a les cases que havien donat les seves filles per al rescat, va proveir totes les donzelles d'un bon dot per al matrimoni i cedí a l'església de Sant Esteve la meitat del delme que tenia a la parròquia. Galceran visqué molts anys i tingué abundosa descendència i, veient propera l'hora de la mort, deixà els béns als seus fills i es retirà al monestir de Santes Creus, on prengué l'hàbit de monjo. Morí en aquesta condició poc temps després i les seves restes reposen en un sarcòfag al claustre del monestir.

Origen i difusió de la llegenda

Aquesta narració degué néixer a la vila de Bagà, capital de les baronies de Pinós i Mataplana. Fou donada a conèixer en primera instància per l'historiador baganès Pere Tomic i difosa, posteriorment, a partir de l'escola historiogràfica de Santes Creus. Tomic fou, gairebé amb tota seguretat, l'autor real del relat que coneixem, però no de la llegenda que, forçosament, ha de ser anterior en el temps al nostre historiador. La prova d'això la tenim en el fet que, quan fou redactada per ell el 1431, ja es trobava pintada al retaule de l'església arxiprestal de Bagà, entre molts d'altres de la resta de Catalunya.

La primera notícia escrita que en coneixem data del 1431, quan la llegenda fou copiada i certificada pel notari Antoni d'Artigavella, que reproduí el que li explicava Pere Tomic, el qual ja l'havia llegit en llibres antics i l'havia vist representada al retaule major de l'església parroquial. A més, les persones de més edat de la vila actuaren com a testimonis del què narrava en Tomic i afirmaren i juraren que ja l'havien escoltat de boca dels seus pares, avis i besavis. L'historiador baganès la va redactar a instàncies del gremi de freners de Barcelona que precisament tenia com a patró a Sant Esteve, l'autor del miracle. Tot plegat féu que, d'ençà del segle XV i fins al tombant del XX, la

figura d'aquest sant anés lligada de forma inevitable amb la llegenda, el miracle i el caràcter alligador que els uneix.

El gremi de freners tenia la intenció d'obtenir una còpia autèntica del procés del miracle de Sant Esteve i per aquest motiu va desplaçar un delegat a Bagà. Com que el rector de Bagà es trobava fóra en arribar-hi Guillem Tàrraga, el delegat del gremi, es va decidir de reunir a les voltes de la plaça de la vila les persones de més edat de la població i els seus personatges més significatius, entre ells els cònsols de la vila, el batlle i Galceran de Pinós, fill del baró. Aleshores, Pere Tomic va narrar el miraculós Rescat, la veracitat del qual fou jurat sobre els quatre Evangelis per tots aquests testimonis davant del notari que n'aixecà l'acta pertinent.

Malgrat que, aleshores, ja era una llegenda coneguda pràcticament arreu del país, considerem que el fet que els freners la "duguessin", de forma gairebé oficial, a Barcelona va contribuir enormement a la seva extraordinària divulgació. El gremi, a redós del qual es reunien, comptava amb un important poder socio-econòmic i participaven en el Consell de Cent des de la seva creació. No és casual, doncs, la projecció que la llegenda devia adquirir a partir de 1431. És cert que l'escola historiogràfica de Santes Creus hi tingué molt a veure, però nosaltres considerem molt més transcendent per la seva divulgació el paper del gremi de freners, bàsicament per dos motius. Primerament perquè aquest "l'exportaren" a Barcelona, cap i casal i ciutat clau per a qualsevol popularització de tradicions, llegendes o models festius des de l'edat mitjana i fins a l'actualitat. I en segon lloc perquè els freners podien garantir, molt millor que l'escola de Santes Creus, que aquesta narració arribés al poble ja que en aquella època tothom assistia regularment a ofici (i per tant tothom la sentia en les prèdiques i sermons i tothom la cantava als goigs) i en canvi no tothom tenia a l'abast les obres que es difonien des de l'emblemàtic monestir cistercenc.

Arrel dels fets exposats, doncs, nosaltres establiríem el següent ordre seqüencial per a la nostra llegenda. El Rescat naixeria a Bagà, probablement a la segona meitat del segle XII quan els fets descrits al relat encara perduraven vivament en el record dels baganesos, i s'estendria gradualment per tot el territori català entre les darreries d'aquesta centúria i al llarg de tot el segle següent. Qui sap si, com apunta Martí de Riquer, els màxims divulgadors del romanç en aquest període serien els mateixos trobadors de les baronies de Pinós i Mataplana.

Durant el segle XIV, la llegenda i el miracle anirien agafant importància, sobretot en parròquies i localitats on la figura de Sant Esteve gaudia d'una rellevància determinada, especialment en el

patronatge de l'indret. Ja entrat el segle XV, concretament l'any 1431, Pere Tomic la va dictar o redactar pel gremi de freners de Barcelona, i fou a partir d'aquest moment que la llegenda va arribar a tot arreu, prenent una dimensió extraordinària al nostre país. D'aleshores ençà, la seva popularització devia seguir a través de dues branques totalment diferenciades: una branca literària i erudita dirigida des del monestir de Santes Creus i una altra d'oral i popular predicada des dels púlpits de les esglésies i entonada pels fidels amb el cant dels goigs de Sant Esteve.

Quan una llegenda, com passa amb la del Rescat de les Cent Donzelles, es troba documentada durant pràcticament vuit segles, és fàcil que n'existeixin moltes versions. Més si, com és el cas, aquesta narració resulta ser una de les més conegudes i divulgades del país. Aquests mateixos paràmetres d'antiguitat i tradició, però, fan que la major part de versions que coneixem siguin pràcticament idèntiques, segurament perquè tots aquells que la rescriviren prengueren com a base i model la còpia existent a la catedral de Barcelona.

Historicitat de la llegenda

En el cas del Rescat de les Cent Donzelles, queda ben demostrat històricament que va tenir lloc una conquesta d'Almeria l'any 1147; que la família dels Pinós hi va participar activament; que la pràctica totalitat dels personatges que figuren a la narració varen existir realment; que les demandes de donzelles verges per tal d'alliberar captius era un fet usual; etc. Ara bé, el què no queda demostrat és que l'hereu del baró de Pinós fos capturat ni el fet que els presoners del Rei de Granada fossin alliberats per la intercessió de Sant Esteve. Tot i això, però, l'element més destacat d'aquesta llegenda és, precisament, aquest fet miraculós.

Considerem que si una gràcia tenen les llegendes és el fet de no voler dilucidar on acaba la realitat i on comença la ficció. Cal llegir-les, interpretar-les i imaginar-les simplement com a llegendes. De la mateixa manera que fem quan veiem una pel·lícula, cal que ens creguem tot allò que se'ns diu. Quan trenquem aquest esquema, quan separem dues parts indivisibles d'un tot, l'encant i la màgia inherents a la llegenda desapareixen irremissiblement, produint en qui gosa portar a terme semblant sacrilegi, el mateix desengany que un dia, de petits, patim la Nit de Reis.

Albert Rumbo i Soler
Isaac Soca i Torres